

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

У статті здійснено спробу на основі енциклопедичних, філософських, педагогічних джерел, доробків вчених дослідити різні підходи щодо трактування дефініції “компетентність” та її сутнісних характеристик; пов’язуючи компетентність із сферою професійної діяльності розкрити зміст поняття “професійна компетентність”; виокремити структурні компоненти професійної компетентності фахівця.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, структура професійної компетентності фахівця.

Глобальні перетворення сучасного суспільства потребують підготовки фахівців з інноваційним творчим типом мислення, розвиненою світоглядною культурою, етнічним ставленням до світу, здатного творчо розвиватися і самоудосконалюватися, конкурентоспроможного як в рідній державі, так і в інших країнах. Одним з найбільш важливих сучасних підходів в досягненні нової якості професійної освіти студентів є компетентнісний підхід, який у професійній освіті орієнтує на суворе визначення професійної компетентності та її складових.

У вітчизняній науці проблемами компетентнісного підходу в освіті та професійної компетентності опікуються: О. Овчарук, О. Пометун, О. Локшина (розроблення та впровадження компетентнісного підходу в зарубіжних країнах), С. Гончаренко, Н. Ничкало (визначення поняття компетентності), С. Сисоева (формування професійної компетентності), Дж. Равен, С. Шишов, А. Маркова, (розуміння поняття “професійна компетентність” як складного багатовимірного феномену та змісту цього поняття), І. Зимня, П. Третьяков, Т. Шамова, В. Ягупов (визначення основних видів професійної компетентності).

Термін “професійна компетентність” фахівців різних галузей набуває все більшого поширення, а проблема визначення структури професійної компетентності стала об’єктом дискусій між психологами, педагогами, спеціалістами-практиками. Аналіз наукових досліджень з означеної проблеми свідчить, що і науковці і спеціалісти-практики, не мають одностайної думки та підходів щодо їх трактування.

Метою статті є з’ясування сутності поняття “професійна компетентність” та визначення структури професійної компетентності фахівців.

Енциклопедичні, філософські, педагогічні та інші джерела дають різні визначення дефініції “компетентність” та по-різному розкривають її сутність.

Узагальнення визначень дефініції “компетентність” у “Словнику іншомовних слів”, “Великому тлумачному словнику російської мови”, “Новому тлумачному словнику української мови”, “Енциклопедії освіти” та інших дозволяє стверджувати, що в них “компетентність” (competentia – належний по праву) розглядається з точки зору “...володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому, авторитетну думку, обізнаність, авторитетність у певній галузі”.

У європейських документах “Європейській кваліфікаційній рамці навчання протягом життя” до “компетентності (компетентностей)” віднесено “відповідальність й автономність”, тобто здатність фахівця працювати і в автономному режимі вирішувати професійні завдання [14], “Кваліфікаційна рамка європейського простору вищої освіти” поняття “компетентність” представлено як “динамічне поєднання знань, розуміння, умінь і здатностей” [15].

І. Зимня вважає, що компонентами компетентності є предметні + операціональні знання, уміння і навички (ЗУНи) + здатність і готовність до їх використання у діяльності + впевненість у діяльності та відповідальність за її результати. При цьому ЗУНи входять у компетентність у виді цінного “багажу”, необхідного для використання в діяльності [7].

Такої думки дотримується М. Головань, який зазначає, що поняття компетентності ширше за поняття знання, уміння, навички; воно містить їх у собі, але відміну від функціональної грамотності, дозволяє розв’язувати цілий клас задач; на відміну від навички є усвідомленою; на відміну від уміння є здатною до перенесення, удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими знаннями, уміннями, навичками; через усвідомлення загальної основи діяльності зростає компетентність; на відміну від знання існує у формі діяльності (реальної чи мисленневої), а не інформації про неї [4].

Узагальнюючи підходи науковців до поняття “компетентність”, Н. Волкова та В. Полторак зазначають, що компетентність – складне й багатогранне явище, яке характеризує здатність людини застосовувати знання та вміння у різноманітних соціальних, професійних ситуаціях, кваліфіковано виконувати певну діяльність, зокрема професійну [3, с. 33].

Українська дослідниця Л. Дибкова, у дисертаційному дослідженні об’єднує компетентності у два основні блоки: особистісний розвиток; професійні знання та вміння. На думку науковця, розвиненість особистісної сфери дасть людині можливість набути таких компетентностей, як самоефективність, впевненість у собі, толерантність, відповідальність та ін. А сформованість цих компетентностей сприяє оволодінню студентами під час навчання у вищій школі фундаментальними знаннями та вміннями, що загалом визначить ефективну професійну діяльність у майбутньому [5, с. 19].

Вивчаючи визначення поняття “компетентність” різними науковцями М. Головань зазначає, що в існуючих визначеннях підкреслюються наступні сутнісні характеристики компетентності: ефективне використання

здібностей, що дозволяє плідно здійснювати професійну діяльність згідно вимогам робочого місця; володіння знаннями, уміннями і здібностями, необхідними для роботи за фахом при одночасній автономності і гнучкості в частині рішення професійних проблем; розвинена співпраця з колегами і професійним міжособистісним середовищем; інтегроване поєднання знань, здібностей і установок, оптимальних для виконання трудової діяльності в сучасному виробничому середовищі; здатність робити що-небудь добре, ефективно в широкому форматі контекстів з високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки; швидкою, гнучкою і адаптивною реакцією на динаміку обставин і середовища [4].

У наведених тлумаченнях поняття “компетентність” йдеться про особу, яка здатна вирішувати певні завдання, виносити рішення та судження у певній галузі, а компетентність виступає як якість, характеристика особистості. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід професійної діяльності людини. Цим самим підкреслюється інтегративний характер поняття “компетентність”. Таке розуміння компетентності стало базисним в багатьох теоретичних і прикладних дослідженнях, педагогічних теоріях. З опорою саме на нього вивчалися конкретні властивості компетентності як умови професіоналізму, механізми її формування.

Отже, поняття “компетентність” науковці пов’язують з певною сферою професійної діяльності та наявністю у фахівця не стільки значного обсягу знань і досвіду, скільки вмінь актуалізувати накопичені знання і вміння у потрібний момент і використати їх у процесі реалізації своїх професійних функцій.

Поняття “професійна компетентність” увійшло в термінологію у 80-ті роки минулого століття з праць Ю. Бабанського, В. Сластьоніна і вважалось складовою професіоналізму. З позицій системного підходу професійна компетентність розуміється як певна система, що інтегрує знання, уміння, навички, професійно значущі якості особистості, яка забезпечує виконання особистих професійних зобов’язань [11].

На думку науковців, професійна компетентність це : знання та вміння з різнобічних сфер життєдіяльності людини, що необхідні для формування вмінь здійснення діяльності творчого рівня [11]; “інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця” [6, с. 722]; загальні або ключові вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, крос навчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання [9, с. 19]; системне інтегральне явище щодо суб’єкта професійної діяльності, що включає не тільки його професійні та фахові знання, навички, вміння, професійно важливі якості, професійний і фаховий досвід, але і мотиваційну готовність і позитивне ставлення до цілей, завдань, змісту, методик, технологій, засобів і результатів своєї професійної діяльності [12]; “здатність ефективно використовувати набуті

знання, вміння і навички; вміння вирішити ту чи іншу проблему, здійснити активний пошук нового досвіду і визначити його самостійну цінність, наявність вмінь і навичок самостійності в плануванні, організації, контролі власної діяльності; креативність, здатність до саморозвитку, самоаналізу, саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю” [5, с. 19].

Узагальнивши різні визначення можна констатувати, що професійна компетентність будь-якого фахівця є складним інтегральним психологічним, професійним, фаховим і суб’єктивним утворенням, яке формується в процесі набуття професійної освіти, актуалізується, розвивається і вдосконалюється у процесі практичної професійної діяльності, ефективність її здійснення залежить від теоретичного, практичного та психологічного видів підготовленості фахівця до неї, здатності та готовності до її здійснення, суб’єктивних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей фахівця, сприйняття ним цілей, цінностей, змісту, результатів та особливостей цієї діяльності.

Пошук шляхів формування професійної компетентності фахівців зумовлює звернення до проблеми виокремлення структурних компонентів професійної компетентності.

За Дж. Равеном, структурними компонентами любої компетентності є когнітивна, мотиваційно-ціннісна, емоційно-вольова складові, а також навички та досвід поведінки в ситуаціях подолання труднощів, що забезпечують впевненість і набір способів поведінки, що дозволяють особистості гнучко адаптуватися у професійній діяльності [10].

На думку Л. Карпової, структурними компонентами професійної компетентності вважає три сфери: мотиваційна, предметно-практична (операційно-технологічна), сфера саморегуляції. Розвиненість мотиваційної сфери забезпечує сформованість загальнокультурної компетентності, особистісно-мотиваційної та соціальної компетентності. Предметно-практична сфера характеризується: сукупністю знань (професійних, з предмета, психолого-педагогічних, методичних, методологічних); умінь (гностичних, комунікативних, організаційних, діагностичних, проєктивних, конструктивних, управлінських); якостей (обов’язкових, важливих і бажаних), що зумовлює ефективність реалізації професійно-педагогічних функцій [8].

В. Ягупов, вважає основними компонентами професійної компетентності майбутнього фахівця такі [13]: ціннісно-мотиваційний компонент (професійна позиція фахівця – система сформованих настанов, ціннісних орієнтацій, мотиваційних ставлень, суб’єктивних оцінок внутрішнього та оточуючого досвіду, реальності і перспектив, а також власні вимоги фахівця, які визначають характер його діяльності, поведінки, спілкування, місце і роль у професійній діяльності й повсякденному житті; когнітивний компонент (система теоретичних і практичних знань – це системне психічне утворення, яке формує загальний і професійний інтелект, забезпечує теоретичну загальнонаукову, професійну та фахову підготовленість фахівця

до професійної діяльності); праксеологічний компонент (система практичних навичок, умінь і здатностей – це системне психічне утворення, яке формує практичну підготовленість фахівця до професійної діяльності); – професійно важливі якості – стійке поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки фахівця, які зумовлюють неповторність та індивідуальний стиль його професійної діяльності; суб'єктний компонент (професійна суб'єктність фахівця – інтегральний компонент професійної компетентності, основними показниками якого є професійна свідомість і самосвідомість, професійна рефлексія та саморефлексія, професійна “Я”-концепція).

Російська дослідниця О. Бондарева пропонує таку структуру професійної компетентності [1]: мотиваційно-вольовий (мотиви, цілі, потреби, ціннісні орієнтири/установки актуалізації в професійній компетентності, стимулює творчий прояв особистості у професійній компетентності, допускає наявність інтересу до зазначеної категорії, що характеризує потребу особистості фахівця у знаннях, в оволодінні ефективними засобами формування професійної компетентності); функціональний (“поінформованість”, “знання”, “досвід” тощо. Цей компонент є системою набутих у ВНЗ знань з урахуванням їх глибини, обсягу, стилю мислення, норми етики, соціальних функцій.); комунікативний (вміння ясно та чітко висловлювати думки, переконувати, аргументувати, будувати докази, аналізувати, висловлювати судження, передавати раціональну та емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, погоджувати свої дії з діями колег, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ділових ситуаціях, організовувати і підтримувати діалог); рефлексивний (вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, особистісних досягнень) компоненти.

На думку В. Вишпольської [2], професійну компетентність фахівця найповніше характеризують такі п'ять компонентів: мотиваційно-вольовий, змістовий, функціональний, рефлексивний та комунікативний.

Отже, аналіз літературних джерел дав змогу встановити, що професійна компетентність фахівця є необхідною умовою професійно результативного виконання функціональних обов'язків, творчої діяльності та інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, формування особистості студента. Професійне навчання може розглядатися як формування основ (передумов) майбутньої професійної компетентності.

Враховуючи визначення дефініцій “компетентність” та “професійна компетентність” та узагальнивши думки науковців щодо структури професійної компетентності, можна констатувати, що основними структурними компонентами професійної компетентності фахівця будь-якої галузі є: ціннісно-мотиваційний компонент, що передбачає наявність мотивів, цілей, потреб, ціннісних установок актуалізації в професійній компетентності, стимулює творчий прояв особистості; гностичний або когнітивний компонент, що характеризує наявність необхідних професійних знань; функціо-

нальний компонент, що дозволяє використовувати наявні професійні знання, вміння і навички для вирішення професійних завдань; рефлексивно-статусний компонент, який дає право за рахунок визнання авторитетності діяти саме так; комунікативний компонент, необхідність якого обумовлена тим, що багато видів професійної діяльності завжди здійснюється в умовах ділового спілкування і взаємодій.

Висновки. Аналіз різних підходів до сутнісного наповнення поняття “професійна компетентність” дає можливість стверджувати, що професійна компетентність – це інтегративна якість особистості, яка включає в себе готовність і здатність людини до здійснення професійної діяльності на основі наявних знань, умінь, навичок і професійно-особистісних якостей. Професійна компетентність визначається як певний інтелектуальний, мотиваційний та психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, як здатність і вміння людини виконувати певні професійні функції. Враховуючи означене, основними структурними компонентами професійної компетентності фахівців є такі: ціннісно-мотиваційний, гностичний або когнітивний, функціональний, рефлексивно-статусний, комунікативний.

Список використаної літератури

1. Бондарева Е. В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования / Е. В. Бондарева // Материалы заочной научно-методической Internet-конференции “Экономическое образование в XXI веке. – Режим доступа : [http:// www.ncstu.ru/content/_docs/pdf/conf/past/2003/xxxii/11/13.pdf](http://www.ncstu.ru/content/_docs/pdf/conf/past/2003/xxxii/11/13.pdf)
2. Вишпольська В. Ф. Зміст та структура професійної компетентності фахівця з міжнародних економічних відносин / В. Ф. Вишпольська // Вісник Запорізького національного університету. 2008. – № 1. – С. 57–61.
3. Волкова Н. П. Компетентність у здійсненні професійної комунікації майбутнього соціального педагога / Н. П. Волкова, В. А. Полторак // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Педагогіка і психологія”. Педагогічні науки. 2014. – № 2(8). – С. 31-36.
4. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23-30.
5. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів : дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Дибкова Людмила Миколаївна ; Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти. – К., 2006. – 198 с.
6. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Креміня. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5.
8. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи.: Автореф. дис. ... к.пед.н. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2004. – 19 с.
9. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / [авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.]. – К. : Навч. книга, 2004. – Кн. 2 : Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення. – 2004. – 672 с.
10. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Пер. с англ. – М., 2001.

11. Чапак М., Котова С. Сучасні тенденції формування професійної компетентності майбутніх педагогів / М. Чапак, С. Котова // Современные вопросы мировой науки. – 2010. – 258 с.

12. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. – 2007. – Том 71: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 3-8.

13. Ягупов В. В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. : В. О. Радкевич (голова) та ін.]. – К. : Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2012. – Вип. 2. – 220 с.

14. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF). [Електронний ресурс] – Режим доступу http://ec.europa.eu/dgs/education_culture.

15. The Qualifications Framework for European higher Education Area. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ond.vlaanderen.be>.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015.

Горбань С. И. Профессиональная компетентность специалистов: сущность и структура

В статье сделана попытка на основе энциклопедических, философских, педагогических источников, работ ученых исследовать различные подходы к трактовке дефиниции “компетентность” и ее сущностных характеристик; связывая компетентность со сферой профессиональной деятельности раскрыть содержание понятия “профессиональная компетентность”; выделить структурные компоненты профессиональной компетентности специалиста.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, структура профессиональной компетентности специалиста.

Gorban S. The professional competence of specialists: the essence and structure

In the given article the attempt (based on encyclopedic, philosophical, pedagogical sources) is made to explore different approaches to the interpretation of the definition “competence” and its essential characteristics. Due to the results of investigation, it was found that competence is treated as a quality characteristic of personality that is able to solve certain problems, make decisions and judgments in a particular area.

By linking with the sphere of competence of the professional activity of the person it is exposed the concept of “professional competence”, as integrative quality of the individual, which includes the willingness and ability of man to carry out professional activities on the basis of existing knowledge, skills and professional and personal qualities. Professional competence is defined as certain intellectual, motivational and mental state that allows you to act independently and responsibly as human capacity and skills to perform certain professional functions. The main structural components of professional competence of experts are: value-motivational, cognitive, functional, reflexive and communicative.

Key words: competence, professional competence, structure of professional competence of the specialists.